

УДК 070 (477).792 : 605.482 «1917-1918»
DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2020.4\(32\).474](https://doi.org/10.33782/eminak2020.4(32).474)

ГРОМАДА ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ ТАБОРУ ФРАЙШТАДТ (АВСТРО-УГОРЩИНА) НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ СВОГО ІСНУВАННЯ (КІНЕЦЬ 1917 – 1918 рр.)

Ігор Срібняк

Київський університет імені Бориса Грінченка
e-mail: i.sribniak@kubg.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

Відтворено деякі аспекти життя та повсякдення полонених вояків-українців у таборі Фрайштадт (Австро-Угорщина) на завершальному етапі його існуванні (кінець 1917 – 1918 рр.). Встановлено, що умови функціонування української таборової громади були ускладнені наростанням кризових явищ в Австро-Угорщині та, зокрема, нестачею продовольчих запасів для її населення. Але попри всі складнощі таборового існування полонені українці знайшли в собі сили та можливості аби діяльно долучитись до процесів національного державотворення в Україні, взявши активну участь у формуванні «Сіро-жупанної» дивізії. Виїзд більшої частини українських активістів з табору в складі поповнення згадуваної дивізії (лютий-березень 1918 р.) призвів до згортання обсягів роботи всіх таборових організацій та інституцій. І хоча табір і надалі продовжував слугувати базою для поповнення лав «сірожупанників», організоване українське життя у Фрайштадті станом на середину літа 1918 р. вже майже себе не виявляло, і вже до кінця осені табір було ліквідовано.

Ключові слова: полонені вояки-українці, табір, українська громада, Фрайштадт, Австро-Угорщина

Перша «хвиля» зацікавлення істориків проблематикою перебування полонених вояків царської армії у таборах Австро-Угорщини під час Першої світової війни припала на кінець 1980-х рр., коли ця тема була актуалізована дипломним проектом австрійської дослідниці Петри Рапперсбергер. Дослідниця здійснила цілісну реконструкцію історії табору Фрайштадт, послуговуючись при цьому значною кількістю віднайдених нею архівних джерел¹.

Практично паралельно з нею до цієї теми звернувся й історик Ф. Феллнер, який опублікував розлогу статтю про різні аспекти функціонування цього табору й особливості життєдіяльності його мешканців². Поява цих праць заклала підвалини для наукової розробки проблематики військового полону в Австро-Угорщині та сприяла пробудженню інтересу до вивчення обставин перебування полонених вояків зі складу Російської імператорської армії у таборі Фрайштадт.

У середині 1990-х рр. до вивчення особливостей функціонування таборів у Австро-Угорщині та Німеччині, призначених для утримання полонених вояків-українців, приступили українські історики. Це стало можливим завдяки відкриттю таборових архівів, які довгий час перебували на таємному зберіганні у київських архі-

¹ Rappersberger P. Das Kriegsgefangenenlager Freistadt 1914-1918, Diplomarbeit Universität Wien, 1988. 101 s.

² Fellner F. Die Stadt in der Stadt. Das Kriegsgefangenenlager in Freistadt 1914-1918 // Oberösterreichische Heimatblätter. Linz, 1989, Jahrgang 43. Heft 1. S. 3-32.

восховищах (за часів існування СРСР). Їх опрацювання дозволило залучити до наукового обігу значну кількість невідомих архівних документів і дійти до важливих узагальнень³.

Вже довгий час проблему полону в Австро-Угорщині активно розробляє австрійська дослідниця В. Морітц, у науковому доробку якого нині ціла низка робіт, підготовлених нею одноосібно й у співавторстві⁴. Щоправда слід відзначити, що вона не досліджувала спеціально історію розвитку громади полонених українців у Фрайштадті.

Проблема перебування полонених українців у таборі Фрайштадт привернула увагу й українських істориків. Щоправда дописи декого із «дослідників» цієї теми залишають після їх прочитання більше питань ніж відповідей, бо не тільки не приносять нічого нового в її розробку, але й навпаки – дезорієнтують необізнаного у цій темі дослідника.

До прикладу слід згадати про одну з «інноваційних» статей⁵ від Н. Малець (Малець Наталія Богданівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри громадського здоров'я і гуманітарних дисциплін медичного факультету № 2 Ужгородського національного університету), яка залучила до її підготовки аж шість статей і монографій (!), і серед них одну з публікацій І. Срібняка, вказавши й кількість її сторінок (187). У статті містилося й посилання на її сторінки (с. 77-79), а також наводився блок тексту з тематичним розписом «програми курсу української літератури», який викладався для полонених українців у Фрайштадті. Але цей сюжет не належить (і ніколи не належав) авторству І. Срібняка, а обсяг цитованої Н. Малець брошури⁶ становить лише 46 сторінок. Відтак можна сміливо стверджувати, що у даному випадку мова йде про свідому фальсифікацію, що є неприпустимим для будь-якого дослідника. Також незрозуміло, який стосунок до таборової тематики має обширний блок тексту з її статті, де йдеться про «національнотворчу еволюцію поглядів Каменяра»⁷. У ньому, зокрема, містяться твердження, які профанують дійсний перебіг процесу формування національної свідомості галичан, як-то: «галицькі українці другої половини ХІХ століття переважно були «ватниками», яким протистояли нечисленні патріоти-народовці».

³ Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.). Київ, 1999. С. 41-71; Sribnjak I. Ukrainische Gefangene in Lagern Österreich-Ungarns während des Ersten Weltkrieges // Österreichisch-Ukrainische Rundschau. Wien, 2002. № 14 (43). S. 20-23; Срібняк І. Українська громада табору Фрайштадт і державотворчі процеси в Україні 1917-1918 рр. // Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ ст. Збірник ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. Київ, 2007. С. 310-319; Кривошеєва Л.М. Національно-просвітня діяльність Союзу визволення України в таборах військовополонених українців (1914-1918 рр.). Дис... канд. іст. наук.: 07.00.01 – Історія України. Запоріжжя, 2009. 242 с.

⁴ Moritz V. Zwischen Nutzen und Bedrohung. Die russischen Kriegsgefangenen in Österreich 1914-1921. Bonn, 2005. 384 s.; Moritz V. The Treatment of Prisoners of War in Austria-Hungary 1914/1915: The Historiography of Prisoners of War in the Late Habsburg Empire // 1914: Austria-Hungary, the Origins, and the First Year of World War I. Contemporary Austrian Studies, vol. 23. New Orleans, Louisiana (USA), 2014. S. 233-246; Moritz V. Kriegsgefangenschaft im Ersten Weltkrieg in Österreich-Ungarn: Themen und Fragestellungen als Ausgangspunkt neuer Forschungen // Die Mittelmächte und der Erste Weltkrieg. (Hg.): M. Christian / Mack, Hans Hubertus. Wien, 2016. S. 292-300.

⁵ Малець Н. Викладання української мови та літератури як культурно-просвітня робота в таборі Фрайштадт (січень 1915 – травень 1918 рр.) // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Ужгород, 2015. Вип. 20. С. 55-58.

⁶ Срібняк І. Діяльність Союзу визволення України серед полонених старшин-українців царської армії у таборах Німеччини та Австро-Угорщини (1915-1918 рр.). Київ, 1996. 46 с.

⁷ Малець Н. Викладання української мови та літератури... С. 57-58.

В іншій своїй статті Н. Малець, не залучивши до вивчення жодного архівного документу, продовжує «досліджувати» тему Фрайштадту⁸. При тому уважне вивчення списку використаної нею літератури дозволяє стверджувати про, як мінімум, цілковиту її недбалість в оформленні кінцевих посилань. На користь цього, зокрема, свідчить подання нею прізвища «Дубрівський» (правильно – «Дубрівний») у посиланні № 11, незрозумілий дубляж статті К. Даниленка «Драматичне т-во ім. Івана Котляревського» (посилання № 12 і 13) із зазначенням її подвійної пагінації (с. 175-197 і с. 157-174)⁹. Насправді йдеться про дві різні статті цього автора – «Видавниче Т-во ім. Івана Франка» і вже згадуваної «Драматичне Т-во ім. Івана Котляревського», що дозволяє припустити, що авторка цієї статті насправді не тримала в руках цієї збірки¹⁰.

Проте найцікавіше чекає читача під час текстуального співставлення цього допису зі статтею¹¹ авторства Олександра Омеляновича Мальця (нині – завідувача кафедри суспільних дисциплін та фізичної культури Мукачівського державного університету, доцента, доктора історичних наук). Ці два тексти є дуже подібними, у багатьох місцях фактично ідентичними – настільки, що співпадають навіть помилки у списку використаних джерел і літератури – той самий «Дубрівський», «дубль-2» праць К. Даниленка й ін.! Такий неймовірний збіг «творчих почерків» двох дослідників Фрайштадту змусив уважніше придивитись до, напевно, «першооснови» (статті О. Мальця) з метою встановлення її дійсної наукової вартості. І знов таки, навіть поверховий погляд дає багато підстав для роздумів про колосальне морально-наукове зубожіння декого з істориків попри всі їх високі посади та наукові ступені.

Згадувана стаття О. Мальця являє собою набір інколи мало пов'язаних між собою запозичень із вже згадуваної монографії І. Срібняка «Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.)». При тому в самій статті присутні три коректні посилання на неї, але ця обставина жодним чином не знімає з О. Мальця вини за плагіатне використання тексту іншого дослідника. Показово, що всі спроби О. Мальця «поліпшити» авторський текст І. Срібняка мали єдиним своїм наслідком фактологічні помилки – в такий спосіб у таборі з'явився міфічний «Літературно-просвітний гурток» (с. 162 і 163) – між тим там діяв лише «Суспільно-просвітний гурток», також маємо й легендарного референта Р. Домічевського (с. 162) – насправді це був Р. Домбчевський.

Зрештою плагіат (або «творче» запозичення результатів чужої праці) у даному випадку не є найбільшим проступком О. Мальця, набагато гіршим є фальсифікація ним джерел. Кожного разу, коли автор монографії покликався на архівний документ, О. Малець (з одному йому відомих міркувань) замінював посилання на статті або навіть на навчально-методичну літературу, які (як йому здавалося) могли б бути використані для цієї мети. Серед чисельної низки таких фальсифікацій найбільше підкупають дві: коли на с. 162 замість посилання на одну статтю

⁸ Малець Н. Літературно-просвітницька діяльність Союзу визволення України у роки Першої світової війни // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. 2014. Вип. 19. С. 53-56.

⁹ Малець Н. Літературно-просвітницька діяльність... С. 56.

¹⁰ Союз визволення України, 1914-1918. Відень, Нью-Йорк: Червона калина, 1979. 197 с.

¹¹ Малець О. Культурно-просвітницька діяльність Союзу визволення України у роки Першої світової війни // Воєнна історія України. Галичина та Закарпаття: науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної заочної конференції, 5-6 червня 2014 р., м. Ужгород. Ужгород: МОУ Національний військово-історичний музей України, 2014. С. 161-163.

П. Дубрівного¹², О. Малець покликається на іншу його працю («шифруючи» її прізвищем «Дубрівський»)¹³. Ще один приклад польоту (радше – піке) творчої фантазії О. Мальця – це залучення (с. 163) до «вжитку» монографії Я. Ісаєвича («Україна давня і нова»), де взагалі не йшлося про полонених українців, а тим більше про українську громаду табору Фрайштадт. Це ж стосується і праці В. Мороза «Україна у двадцятому столітті», брошури Б.І. Корольова й І.С. Михальського «Союз визволення України...», книги Ю. Охримовича «Розвиток національно-політичної думки (від початку XIX століття до Михайла Драгоманова)». Зауважимо, що остання не може потрапити до списку використаної О. Мальцем літератури навіть хронологічно. Більшість поданих у статті О. Мальця праць не стосується теми полону, а їх уміщення до списку використаної літератури є свідомою дезінформацією «шанованого» автора. Зрештою, посторінкове співставлення тексту статті О. Мальця з текстом монографії І. Срібняка проведено у таблиці співставлень на сторінці Київського університету імені Б. Грінченка¹⁴.

Завершуючи огляд української історіографії з даної проблеми слід відзначити, що останнім часом наукова розробка історії табору Фрайштадт активно триває, підтвердженням чому стала публікація цілої низки статей про український аматорський театр¹⁵. Нарешті, специфіка функціонування української громади цього табору знайшла своє висвітлення у низці розвідок автора цієї статті¹⁶, що дозволяє сподіва-

¹² Дубрівний П. Союз визволення України в 1914-1918 рр. // Наукові записки Українського технічно-господарського інституту. Мюнхен, 1968. Т. XV (XVII). С. 76-81.

¹³ Дубрівний П. Культурно-просвітня робота в таборі Фрайштадт // Союз визволення України, 1914-1918. Нью-Йорк, 1979. С. 99-155.

¹⁴ Див.: Таблиця співставлень. URL: <https://iff.kubg.edu.ua/pro-fakultet/kafedry/2016-06-15-08-19-34/anoncy/1256-na-storozhi-akademichnoi-dobrochesnosti-vykladachi-kafedry-vsesvitnoi-istorii-kubh-u-borotbi-z-plahiatom-u-zvo-ukrainy.html>

¹⁵ Срібняк М.І. Український театр у таборі Фрайштадт (Австро-Угорщина) під час Першої світової війни // Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки. Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. 9 квітня 2015 р. Київ, 2015. С. 294-300; Срібняк М.І. Театральне мистецтво у таборовому повсякденні полонених вояків-українців в Австро-Угорщини у 1915-1917 рр. // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. Черкаси, 2015. № 29 (362). С. 89-95; Срібняк М.І. Драматичне товариство в таборі Фрайштадт (Австро-Угорщина): інституційний аспект // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія». Київ, 2016. № 2 (130). С. 85-91; Срібняк М. Український театр у таборовому просторі (Фрайштадт, Австро-Угорщина) // Українська діаспора: проблеми дослідження: тези доповідей VIII Міжнародної наукової конференції, 27-28 вересня 2016 р., м. Острого. Острого, 2016. С. 285-286; Срібняк М. «...За допомогою театрального мистецтва вести українську національну працю»: до історії театру в таборі Фрайштадт (Австро-Угорщина) у 1916-1917 рр. // Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość. Zbiór prac naukowych dedykowanych profesorowi Omelianu Wiszce (1940-2014). Toruń-Kijów: Consortium scientifico-éducatif international Lucien Febvre, 2017. Т. 1. С. 61-65; Срібняк І., Срібняк М. Культурно-мистецький простір полонених вояків-українців у таборі Фрайштадт (Австро-Угорщина) у 1915-1918 рр. // Człowiek, etnos, naród w historii świata – procesy państwowotwórcze na obszarze europejskim (od starożytności po współczesność). Monografia zbiorowa przygotowana z okazji 30-lecia działalności Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego / red. Ihor Sribniak. Warszawa-Paryż, 2020. S. 258-270.

¹⁶ Срібняк І. «Люди с нерусской душой...»: реакція полонених українців та євреїв на відвідини Александрю Романовою табору Фрайштадт на початку 1916 р. // Уманська старовина. 2016. Вип. II. С. 41-48; Срібняк І. «Що ви нам про книжки і науку? Ви нам хліба вистарайтеся...» (українська «пропаганда» в таборі Фрайштадт, Австро-Угорщина у кінці 1914 – на початку 1915 рр.) // Емінак: науковий щоквартальник. 2017. № 2 (18) (квітень-червень). Т. 1. С. 39-44; Срібняк І., Голоско С. Діяльність Видавничого товариства імені Івана Франка в таборі полонених українців Фрайштадт (Австро-Угорщина) у 1915-1918 рр. // Історичний меридіан: науковий збірник ЧНУ.

тись на появу в майбутньому ґрунтового монографічного дослідження. Її написання можливе за умови залучення всіх архівних джерел, а також споминів безпосередніх учасників тих подій, що були опубліковані окремою збіркою у 1979 р.¹⁷

Метою даної статті є розкриття специфіки діяльності української громади в Таборі Фрайштадт на завершальному етапі її існування, а також з'ясування чинників, які ускладнювали проведення національно-організаційної та культурно-освітньої роботи.

* * *

Станом на кінець 1917 р. у таборі Фрайштадт діяла багатотисячна громада полонених українців, створення та подальша діяльність якої стала можливим завдяки зусиллям Союзу визволення України (СВУ). Провід громадою здійснювала Головна українська рада (ГУР), члени якої обирались таборовим загальом шляхом прямого і таємного голосування. Обов'язки голови ГУР довгий час виконував таборянин Іван Мороз, який користувався у полонених значним авторитетом і повною довірою. Поточна робота ГУР спрямовувалася головою Просвітнього відділу СВУ Романом Домбчевським, який мав право заблокувати практичну реалізацію тих її ініціатив, що могли би зашкодити національній українській справі або державним інтересам Австро-Угорської монархії. Голова Просвітнього відділу безпосередньо контактував з комендатурою табору, здебільшого через т. зв. «зв'язкового офіцера», функції якого у таборі довгий час виконував відомий український літературознавець і педагог Степан Смаль-Стоцький (під час Першої світової війни він перебував на австрійській військовій службі, працюючи у таборі Фрайштадт).

На цей час національне та культурно-освітнє життя табору набуло значної інтенсивності та різноманітності, завдяки чому громада полонених українців збільшувалась у кількісному й якісному відношеннях. Полонені набували національної свідомості завдяки українському аматорському театру, освітнім курсам, таборовій газеті «Розвага» та участі у роботі гуртків й організацій. Проте попри всі здобутки у царині національно-організаційної та культурно-освітньої роботи частина українських активістів табору все ще не виробила у собі тривких морально-світоглядних засад, а відтак часом потрапляла під вплив демагогів і навіть відвертих противників української справи. Саме до числа таких і належав таборянин Григорій Щербацький, який на думку І. Мороза був напевно що чорносотенцем за своїми політичними переконаннями та встиг за це побувати під арештом в українському таборі Зальцведель (1916 р.). Крім того він виявив себе там як інтриган та авантюрист, так що таборова організація цього табору попередила про його подальше виключення з організації у випадку продовження ним таких дій.

Але після Лютневої революції Г. Щербацький з тактичних міркувань змінив напрямок своїх думок і позірне приєднався до української справи. Дивним чином перевівшись до Фрайштадту, він здобув вплив на одну з таборових організацій («гурток вчителів-фахівців»), пізніше використавши його як трамплін для потрапляння на провідні становища до ГУР. Одночасно він вдався до інтриг проти І. Мороза, звинувачуючи його у таємному листуванні з головою Віденської централі СВУ

Чернівці, 2018. Вип. 26-27. С. 203-219; Срібняк І. «Голодна маса стає чим раз більше апатичною, байдужою до всього...»: життя та повсякдення полонених вояків-українців у таборі Фрайштадт, Австро-Угорщина (зима-літо 1917 р.) // Емінак: науковий щоквартальник. 2019. № 4 (28). С. 56-70.

¹⁷ Союз визволення України, 1914-1918. Відень, Нью-Йорк: Червона калина, 1979. 197 с.

А. Жуком і намагаючись переконати членів гуртка у тому, що його зміст має бути відомий всім. Видається майже неймовірним, але врешті-решт гурток «доручив» йому встановити стеження за І. Морозом. Г. Щербацький намагався виправдати виявлену йому «довіру», і не зупинився навіть перед крадіжкою, поцупивши у І. Мороза кілька листів¹⁸.

Крім того Г. Щербацький і нечисленний гурт полонених, які підпали під його вплив, почали вимагати аби члени Просвітнього відділу О. Охримович і Р. Домбчевський не втручалися у роботу українських таборових інституцій і жодним чином не впливали на їх діяльність, натомість були лише виконавцями волі полонених. Такі вимоги обурили більшість членів українського активу табору, бо О. Охримович користувався величезною симпатією серед полонених цілого табору. В цій ситуації останній запропонував створити спеціальну комісію, яка й мала визначити коло його повноважень, проте «щербаківці» влаштували демарш і довели О. Охримовича до такого стану, що той не міг стриматись і назвав прибічників Г. Щербацького «блязнями», а одного з них навіть вигнав з кімнати нарад¹⁹.

У свою найгострішу фазу конфлікт перейшов 13 листопада 1917 р., коли у Фрайштадті відбулися загальні збори всіх таборових організацій, на яких було обрано президію ГУР (у т.ч.: голова – І. Мороз, секретар – Г. Щербацький). На першому ж зібранні президії Г. Щербацький «держав себе нетактовно, виступаючи в самий демагогічний спосіб та вживаючи нечесних способів боротьби, причинився до того, що по між членами Г.У.Ради вийшли непорозуміння, котрі шкідливо вплинули на роботу в таборі, а при кінці примусили референта Д-ра Домбчевського розв'язати Раду, а на її місце покликати тимчасову комісію», яка мала виконувати функції загальнотаборового українського представництва до обрання нового складу ГУР²⁰.

Такі свої дії Р. Домбчевський пояснював «неможливими відносинами, що витворились були в Головній Українській Раді в останніх часах», про що він повідомив своїм листом (від 3 грудня 1917 р.), адресованим до всіх рад (президій) таборових товариств у Фрайштадті. Р. Домбчевський також інформував, що він – як референт таборових організацій – прийняв рішення уважати президію Головної української ради та саму Головну українську раду «неіснуючою в теперішньому складі». Тимчасовий провід в українській таборовій громаді мала натомість перебрати призначена ним комісія у складі Бабушки (Бабушкіна), Балицького, Білашенка, Дубрівного, Мороза, Товстокора, Форманчука й Янчія. Провід роботою цієї комісії здійснював Р. Домбчевський. У цьому листі також зазначалося, що це екстраординарне рішення стосуватиметься лише вищого керівництва громади полонених українців, натомість праця в усіх наших товариствах мала продовжуватись у штатному порядку²¹.

Слід відзначити, що окремі члени таборових організацій заявили про свій протест такими діями Р. Домбчевського та зажадали негайного проведення перевиборів президії та ГУР. Надзвичайні загальні збори (від 12 грудня 1917 р.) більшістю

¹⁸ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 358 (лист голови ГУР І. Мороза до А. Жука від 23 грудня 1917 р.).

¹⁹ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 358-358зв.

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 173. Арк. 17, 20 (Лист президії ГУР до СВУ ч. 68 від 20 грудня 1917 р.).

²¹ ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 269. Арк. 158-158зв.

голосів (111 проти 74) визнали доцільність і правильність дій референтів СВУ (Р. Домбчевського й О. Охримовича) щодо розв'язання ГУР, які були зумовлені «вимушеними обставинами, викликаними частиною членів Ради, з Щербацьким на чолі». Таким чином, відповідальність за спричинення розколу в ГУР була покладена на Г. Щербацького та його спільників. Збори також визнали розв'язану ГУР та її президію «неіснуючою» у тому складі, в якому вона була обрана 13 листопада 1917 р. й одногосно обрали нову президію на чолі з І. Морозом (секретар – М. Славінський), а також ухвалили рішення про переобрання голів деяких таборових організацій та їх представників у ГУР²².

Членів «опозиції», які причинились до розв'язання Ради, було попереджено, що у разі продовження ними розкольницьких дій, їх буде звільнено з таборових організацій. Було вирішено розширити і склад ГУР задля її демократизації та, зокрема, доповнити його представниками тих бараків, в яких мешкало не менше 20 членів української організації. У такий спосіб новому проводу вдалося послабити впливи «щербаківців» з 10-го бараку, які «вигадують дурниці і шкодять загальній роботі»²³.

Згадуючи події тих днів, О. Охримович у своєму листі до А. Жука (від 16 грудня 1917 р.) з гіркотою зізнавався, як йому було «сумно і болісно» зрозуміти, що й після трьох років роботи у таборі «декілька авантюристів та блазнів може при допомозі демагогії найгіршого гатунку, брехні та очорнювань найкращих наших таборових робітників, спинити нормальний хід життя всієї нашої організації». А найгіршим було те, що їх несподівано підтримали майже всі члени таборового Драматичного товариства, бо «мабуть артисти всюди, на цілім світі одним миром мазані», припустив О. Охримович. Але більша частина активу табору зуміла дати відсіч цим демагогам. 14 грудня 1917 р. «опозиція» виступила під час зборів зі своїми вимогами, і справа дійшла до криків і бійки. І хоча «партія» Мороза чисельно переважала, частина з їх числа пропонувала віднайти компроміс з «опозиціонерами»²⁴.

Натомість О. Охримович і Р. Домбчевський рішуче та послідовно виступали проти «опозиції», після чого їм було заявлено, що галичани не повинні «мішатися в справу «російських полонених», а крім того від них зажадали показати «уповноваження від Союзу». Ось це вже викликало «велике обурення серед загалу, навіть частини «опозиції». З огляду на ці вимоги О. Охримович просив про роз'яснення їх повноважень на майбутнє, і запропонував таку конструкцію: «як відпоручники Союзу [ми] виконуємо в таборовій роботі верховний надзір в той спосіб, що [...] маємо у всіх справах право «вета» від котрого Організація (ГУР – авт.) може відкликатися короткочасно до Союзу, як найвищої інстанції»²⁵.

Зрештою, вже невдовзі стало зрозуміло, що розкольницькі дії опозиції призвели до тіснішого об'єднання таборового загалу навколо ГУР, а національно-культурницька діяльність у таборі не припинялась ані на хвилину і під час цього «заколоту». Гурток вчителів і Г. Щербацький опинилися в ізоляції, бо їх заклики до негайного виїзду на Волинь для роботи у тамтешніх українських школах підкріплювались такими «переконливими» аргументами на кшталт тих, що на полонених

²² ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 173. Арк. 21-21зв.

²³ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 173. Арк. 20.

²⁴ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 406.

²⁵ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 406зв.

там очікують «гарячі паляниці та гарячі удовиці»²⁶. Така примітивна агітація, зорієнтована на те аби зірвати з місць й інших членів української таборової громади, вже не спрацювала – більшість таборового загалу зрозуміла, що одночасний виїзд з табору значної кількості культурно-освітніх працівників призвів би до суттєвого згортання обсягів культурно-національної роботи у Фрайштадті, що зашкодило б українській справі.

Отже, чергову кризу у внутрішньому житті табору також вдалося подолати, хоча як і раніше – умови існування у таборі залишались дуже складними і навіть продовжували погіршуватись. Про це йшлося у листі І. Мороза до А. Жука від 28 грудня 1917 р., в якому він повідомляв про відсутність палива для ogrівання бараків і зменшення порції хліба на 50%. «Люди голодні й холодні в повнім розумінню цього слова»²⁷. У цій ситуації Фрайштадт особливо потребував відданих своєї справі культурно-освітніх працівників, яких завжди бракувало. Попри це А. Жук (на давнє прохання І. Мороза) вирішив перевести того до Відня, хоча такий крок міг поставити під загрозу всю роботу в таборі. Категорично заперечивши таку можливість, О. Охримович у своєму листі до А. Жука від 29 грудня 1917 р. застеріг: «В нашому таборі тепер страшне безлюддя. Всього, що було кращого, спосібного до якої небуть роботи, забрали німецькі табори, а після виїзду послідньої партії на Україну, ми переживаємо все еше страшну кризу й сам не знаю, коли й чи заповняться ті діри, що повстали в наших рядах».

Справа в тім, що у цей час «весь тягар роботи несе на своїх плечах всього кілька людей, [...] у видавничому товаристві є тепер всього 3-4 людей, що потраплять (здатні – Авт.) що небуть написати». Взагалі вже «дійшло до того, що в «Розвазі», котра обслуговувалась свого часу самими тільки полоненими» О. Охримович і І. Мороз мали готувати ледь не всі статті майже до кожного числа. Відтак, за відсутності останнього, видання газети могло зупинитись. Крім того, у таборі дійшло до того, що вже бракує людей для виголошення промов на вічах²⁸. Тим не менш за деякий час І. Мороза було звільнено з табору, після чого він відбув до Відня, де розпочав працювати у центральному офісі СВУ. У цій ситуації слабкою втіхою для референтів СВУ стало роз'яснення А. Жука Головній Українській Раді у Фрайштадті (від 21 січня 1918 р.), якими було деталізовано як «правно-організаційне становище» Р. Домбчевського й О. Охримовича, а також регламентовано їх право «вмішуватись у внутрішнє життє таборових організацій» і вдаватись до розв'язання ГУР, на коли би цього вимагали інтереси національно-організаційної праці у таборі²⁹ (див. додаток).

Подальші події в Україні та, насамперед, проголошення IV-го Універсалу УЦР, вкотре цілковито змінили настрої полонених, про що, зокрема, писав О. Охримович до А. Жука у короткій листівці від 13 лютого 1918 р. з Фрайштадту: «У нас в таборі діється щось таке, чого не змалювати, ні описати. Люди, всі до одного, ожили, випрямили хребти, підняли в гору голови». О. Охримович відзначав, що він жодного разу не спостерігав у полонених стільки «святого запалу» і піднесення, що уможливило розпочати у таборі формування полку імені Дорошенка, який буде підпорядковано УЦР. 12 лютого відбулось перше віче в справі формування полку. На пе-

²⁶ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 358зв.

²⁷ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 361зв.

²⁸ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 409.

²⁹ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 173. Арк. 29-31.

рший заклик до його складу вписалось 500 таборян (з 2000, які перебували у таборі на той час)³⁰.

У цій ситуації ГУР потребувала докладних роз'яснень від президії СВУ – як у справі формування полку, так і щодо перспектив подальшої роботи в таборі. 26 лютого від імені СВУ І. Мороз запропонував подати списки полонених українців, «яких конче треба перевести до Фрайштадту з інших таборів або робітничих команд», пообіцявши, що наступним кроком стане їх відправлення до України, «бо там зараз потребуються не тільки вояки, а й загалом люди, здатні до громадської роботи»³¹. Таким чином СВУ дало зрозуміти, що до України вирушать окремі організовані групи полонених в якості майбутніх громадських діячів.

Але дуже скоро з'ясувалось, що такої можливості у полонених немає і не може бути, бо насамперед австрійська військова влада була зацікавлена стягнути кадри для формування майбутньої «Сірожупанної» дивізії. Очевидно, що маючи такий «вибір» частина організованих полонених зголосилась виїхати в якості громадських діячів, решта записалась до складу 1-го куреня та виїхала з табору першими. Усвідомлення того, що австрійська влада потребує на вояків, і жодним чином не зацікавлена у розбудові громадської роботи в Україні, посіяло в душах частини полонених розпач і бажання будь-що потрапити до складу дивізії, проте їм вже треба було чекати на другу чергу.

Ситуацію ускладнювало й те, що на відміну від Німеччини, де таборів українські часописи після проголошення IV-го Універсалу невдовзі опублікували й офіційний заклик Української мирної делегації до полонених з пропозицією стати до лав війська УНР, в Австро-Угорщині цього не було зроблено. Тому ГУР, фактично перебравши на себе деякі повноваження українського уряду, звернулась з власною відозвою про організацію українських частин на теренах монархії, після чого утворила т. зв. Ліквідаційний комітет (комісію) та Бойову управу для формування майбутньої української дивізії.

Ейфорія, яка охопила майже всіх без винятку таборян після цих подій, мала й іншу сторону, про що писав таборянин Ф. Шевченко в своєму листі до І. Мороза від 3 березня 1918 р. Оповідючи про ситуацію під час підготовки до виїзду з табору 1-го куреня до вишкільного табору у Володимирі-Волинському, він дивувався поведінці «наших “свідомих”, “ідейних” працівників». То було правдиве нещастя перед виїздом 1-го куреня. До того ще були ніби люди як люди, але, як прийшла перша нагода кинути все, то тоді для нього не існує ані організації, ані ідеї, ані обов'язків громадських – на все наплював. Всі хочуть їхати і ніхто – лишатись»³². Як згадував Ф. Шевченко в іншому своєму листі (до президії СВУ від 10 березня 1918 р., ч. 150), «ми (Ліквідаційний комітет – *Авт.*) мали в таборі з приводу відїзду першого куреня чисте пекло»³³.

Виходячи з того, що Фрайштадт і надалі мав залишатись місцем прийняття всіх полонених, які зголосились приєднатись до українського війська, конче необхідно було зберегти всі українські організації у цьому таборі. Натомість «в таборі мало не перевели такої ухвали, щоб зразу абсолютно ліквідувати всю роботу, «закрити ла-

³⁰ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 410.

³¹ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 208. Арк. 5.

³² ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 172. Арк. 90.

³³ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 208. Арк. 5.

вочку» і їхати всім разом»³⁴. На засіданні Видавничого товариства тільки невеликою кількістю голосів було ухвалено видавати часопис «Розвага» й надалі. Зрештою, зусиллями частини українського активу вдалось, хоч і з великими труднощами, забезпечити тяглість культурно-просвітньої роботи у Фрайштадті на найближчі місяці, потрібні для формування української дивізії у Володимирі-Волинському.

Вже 4 березня 1918 р., за повідомленням Ліквідаційного комітету ГУР (ч. 138), всі таборові організації було розв'язано (так само як і ГУР), а всі функції останнього перебрав на себе Ліквідаційний комітет, обраний ГУР у складі Ф. Шевченка (голова), М. Ступака (секретар), О. Дрябнястого (адміністратор) і членів: Р. Домбчевського, О. Охримовича, І. Птиці, Д. Піддубного, А. Кішки та О. Сімчука. Замість Видавничого товариства було створено Редакційний комітет, який мав провадити працю з видання газети «Розвага». До його складу увійшли Д. Піддубний (голова), Г. Шпиця (секретар), Ф. Шевченко (редактор), І. Ведмеденко та М. Крешецький (адміністратори), О. Охримович, Р. Домбчевський, Лозовик, О. Харченко, М. Ступак (члени)³⁵.

У березні 1918 р. до СВУ все частіше стали листовно зголошуватись офіцери-українці з проханнями перевести їх до Фрайштадту (поручики Віталій Попов і Костянтин Чернявський (з табору Візельбург), прапорщик Леонтій Жовтопляс та ін.)³⁶. Хоча перебування офіцерів разом з полоненими солдатами було заборонено австрійськими військовими приписами, СВУ зумів отримати дозвіл на тимчасове розміщення у Фрайштадті тієї категорії офіцерів-українців, які висловили своє бажання приєднатись до українського війська. Зрозуміло, що їх присутність позитивно впливала на процес формування патріотичних почувань у таборян, які звикли бачити в офіцерах своїх начальників і вихователів, апіорі шануючи їх і прислуховуючись до їхньої думки.

Відтак, вже того ж місяця до Фрайштадту перевели обмежену кількість офіцерів-українців для проведення військово-організаційної роботи. Проте, на жаль, рівень національної свідомості більшості новоприбулих офіцерів-українців з таборів Кляйнмюнхен (80 осіб) і Браунау (стільки ж) був нижче усіякої критики, про що йшлося й у листі Ліквідаційного комітету ГУР до президії СВУ від 5 березня 1918 р. Голова цього комітету Ф. Шевченко зазначав, що більшість покликаних до участі у формуванні 1-го куреня офіцерів, перейнята «більшовицькою пропагандою і на Україну поїхало з них дуже мало», але тільки завдяки відсіву, здійсненому Бойовою управою табору Фрайштадт, стало можливим їх позбутись³⁷.

Але попри всі труднощі процес формування продовжувався, відповідно тривали відбір і переведення до табору полонених офіцерів-українців, про що йшлося у листі (від 24 березня 1918 р.) С. Смаль-Стоцького із Фрайштадта І. Морозу до Відня. Тоді до табору прибуло, зокрема, 112 офіцерів-українців, а крім того – з Кляйнмюнхена й інших таборів офіцерів російської армії – мало відбутись переведення ще 70 осіб. На жаль, частина цих офіцерів не мала не те що стійкого, взагалі – жодного інтересу до України та її національно-державницьких прагнень. За оцінкою С. Смаль-Стоцького, з новоприбулими офіцерами було дуже «[...] багато мороки.

³⁴ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 172. Арк. 90.

³⁵ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 208. Арк. 4-4зв.

³⁶ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 251, 252, 254.

³⁷ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 208. Арк. 2зв.

Здебільша люди зовсім несвідомі, балакають по московські або салдатською мовою (мішаним російсько-українським жаргоном – *Авт.*). Тільки завдяки допомозі полоненого російського генерала П. Васильєва-Чечеля (останній теж перебував у Фрайштадті), С. Смаль-Стоцькому вдалося з ними порозумітись – переконавши їх «стати у розпорядимість Ц[ентральної] Ради»³⁸.

У другій половині березня 1918 р. до табору продовжували прибувати офіцери-українці (так, зокрема, з Йозефштадту приїхало ще 34 офіцери), які активно долучались до роботи між колегами, а крім того виявляли бажання вступити до таборових організацій. З огляду на це 24 березня ЛК ухвалив рішення про відновлення товариства «Просвіта» та Драматичного товариства. Цих офіцерів було кооптовано й до складу Редакційного комітету. Все це дало підстави ЛК відновити і діяльність ГУР. Процес переведення офіцерів-українців до Фрайштадту тривав і надалі, про що, зокрема, йшлося у листі віденської централі СВУ (за підписом М. Троцького) до Просвітнього відділу СВУ у Фрайштадті від 30 березня 1918 р.³⁹

Саме у цей час Ліквідаційний комітет відчув перші труднощі продовольчого характеру. Справа в тім, що його члени сподівались на завершення своєї роботи за кілька тижнів, натомість вже скоро виявилось, що процес прийому та відправки полонених для формування дивізії затягнеться на довший час. Як зізнався Ф. Шевченко у своєму листі до президії СВУ від 27 березня 1918 р. (ч. 161), «умови життя з кожним днем гіршають, а піддержки ні відкіля. Також з дому останніми часами не приходять уже ні пакунки, ні гроші»⁴⁰. Відтак члени ЛК мали провадити інтенсивну організаційно-культурну роботу, але при цьому ледь животіли.

У цій ситуації ЛК звертався з проханням до президії СВУ «поробити всі можливі заходи перед українським правительством, щоби щоби воно асигнувало якусь квоту з державних коштів для допомоги цим людям» або хоча би надіслало «до Фрайштадського табору якусь скількість продуктів»⁴¹. Проте Фрайштадт так і не дочекався допомоги з боку УЦР, змусивши таборян виживати самотужки. Намагаючись хоч якось допомогти полоненим – ЛК (за поданням т. зв. баракових комісій) почав видавати українським активістам невеликі суми грошей (1,5-2 корон австро-угорських (к.а.)). Крім цього, грошову допомогу одноразово також отримували ще деякі категорії таборян – інваліди, хворі, травмовані під час роботи на виробництві (3-5, інколи 10-20 к.а.)⁴².

Ознайомлення зі змістом прохань про допомогу, з якими полонені звертались до ЛК, можна уявити, в якій скрутній ситуації перебував дехто з таборян. Полонений Василь Матвічук писав, зокрема, що він не має «жодних засобів до життя, непевен навіть завтрашнього дня». Лука Бондар просив ЛК не відмовити йому в допомозі з огляду на те, що він «роблячи на фабриці позбувсь пальця», після чого три місяці провів у шпиталі, і тепер йому «немає за що випити склянку чаю. З дому також нічого немає»⁴³. Кость Кузьма-Іванів повідомляв ЛК про своє повернення з робітничої команди «в зіпсованім житті та без грошей», просив про допомогу (з огляду на те, що він та його робітничка команда перед цим регулярно пересилали

³⁸ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 172. Арк. 76.

³⁹ ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 386-387; Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 249-250.

⁴⁰ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 208. Арк. 7.

⁴¹ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 208. Арк. 7зв.

⁴² ЦДАВО України. Ф. 4404, Оп. 1, Спр. 107, Арк. 2-13, 24-31.

⁴³ ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 13, 23, 41.

до табору зібрані ними кошти на культурно-освітні потреби, К. Кузьмі-Іванові було передано 10 к.а.)⁴⁴.

Час від часу в заявах замість підписів зустрічають хрестики (з припискою «не грамотний»), інколи за декого з полонених розписувались їх колеги, що дозволяє зробити висновок про відсутність у частини таборян навіть азів грамоти. Між тим слід зауважити, що таборіві культурно-освітні гуртки й організація створювали для полонених дуже широкі можливості для всіх таборян, у тому числі і поза табором – під час перебування останніх на робітничих командах. Відтак, це був фактично свідомий вибір декого з таборян, які з лінощів, або все ще з побоювань, не вважали за потрібне навчитись читати та писати у таборі, відкладаючи цю найнагальнішу для них потребу на невизначений час⁴⁵.

Попри всі організаційні та матеріальні складнощі відправка добровольців для комплектування дивізії продовжувалась (до середини травня 1918 р. туди кількома ешелонами до Володимира-Волинського було відправлено близько 1000 таборян). Український актив табору докладав для цього максимальних зусиль, але працювати ставало все складніше, бо продовольча ситуація у таборі невпинно погіршувалася. На початку червня 1918 р. Ф. Шевченко у своєму листі до І. Мороза повідомляв: «Умови життєві дедалі стають неможливі. Посилок уже нема тепер, гроші також «вийшли», а другі не приходять, а на тій поживі, що дають, далеко не заїдеш»⁴⁶.

А ще за кілька днів (лист від 12 червня 1918 р.) Ф. Шевченко тому ж адресату песимістично скаржився, що він у Фрайштадті «насилу по світу волочиться». У нього вже не було сил витримувати таборову безвихідь і єдиним його бажанням було повернутись до України. Ф. Шевченко відверто зізнавався, що «оставатися тут ще на довший час при теперішніх умовах абсолютно неможливо», і що тільки зараз – за весь час полону – він «пізнав голод у повнім значенню»⁴⁷. За його оцінкою, у цей час робота українського активу в Фрайштадті звелась до самого мінімуму, а після закінчення формування дивізії у ньому взагалі нічого робити. З огляду на це таборова ліквідаційна комісія вирішила поступово згорнути всю культурно-просвітню роботу в Фрайштадті та спакувати все майно табору⁴⁸.

Але попри таку скруту ЛК знаходив можливості аби підтримати тих таборян, які влітку 1918 р. виїжджали з табору для поповнення дивізії у Володимирі-Волинському. Їх прохання про матеріальну допомогу (позичково) не залишались без відповіді. Так, зокрема, 19 червня 1918 р. ЛК ухвалив рішення (за поручительством О. Охримовича) видати 100 к.а. офіцерам-українцям (підпоручикам Федорові Яневичу й Євгенові Купчині-Кульчицькому та прапорщику Федорові Корнієвичу), які, у свою чергу, зобов'язались повернути цю позичку відразу ж після приїзду до Володимира-Волинського через супровідного австрійського офіцера⁴⁹.

У свою чергу, старшинський гурт у Володимир-Волинському також намагався допомогти своїм колегам з табору. З цією метою голова тамтешнього організаційного комітету старшин М. Букшований 23 липня 1918 р. передав до табору 450 кг пшона, 150 кг цукру і 300 кг сухарів винятково для потреб членів Ліквідаційного

⁴⁴ ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 21, 32.

⁴⁵ ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 25-25зв., 28-32, 41.

⁴⁶ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 172. Арк. 92.

⁴⁷ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 172. Арк. 93-94.

⁴⁸ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 172. Арк. 94.

⁴⁹ ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 108. Арк. 3.

комітету⁵⁰, які добровільно залишались у таборі для проведення культурно-просвітньої роботи серед полонених українців⁵¹. Вживати у таборі членам ЛК допомагали й надходження з їх власної каси (за свою роботу протягом другої половини серпня 1918 р. вони отримали від 20 до 50 к.а.)⁵².

На початку осені табір все більше пустішав – з числа українських активістів тут все ще перебували полонені М. Ступак, І. Птиця, Ф. Шевченко, які погодились залишитись у таборі ще на деякий час для остаточного завершення всіх ліквідаційних справ. Після самоліквідації СВУ вони безпосередньо контактували з Комітетом культурної помочі полоненим в Австро-Угорщині (голова – А. Жук), який тимчасово перебрав на себе повноваження СВУ у гуманітарній сфері. З наближенням терміну від'їзду ліквідаторів таборових інституцій тривало упакування таборового майна, а також була завершена робота усіх освітніх курсів⁵³. При цьому, як йшлося в недатованому листі голови ліквідаційної комісії ГУР табору Фрайштадт Р. Домбчевського до А. Жука, роботі ліквідаторів заважало те, що таборова влада «офіційно відноситься до організації (української – *Авт.*) як неначебно добре, а поза тим старається робити всякі перешкоди»⁵⁴. Але робота таборової друкарні, на думку Р. Домбчевського, мала продовжуватись і надалі, допоки у Фрайштадті залишатиметься хоч хтось з її редакторів і наборщиків⁵⁵.

Після від'їзду членів Ліквідаційного комітету з Фрайштадту опікуватись залишками українського таборового майна та його пакуванням продовжував Р. Домбчевський. Він та «Іван Михайлович» (йдеться про І. Мороза – *Авт.*) доклали усіх зусиль аби всі документи українських організацій Фрайштадту були належним чином систематизовані, що дозволило сформувати таборовий архів. Як зазначав Р. Домбчевський у своєму листі до А. Жука (від 25 листопада 1918 р.) «усі архіви, геть усе чемно сховано як слід», зрештою як і інше таборове майно⁵⁶. Остаточний процес ліквідації табору в Фрайштадті завершився у грудні 1918 р.

Остання фаза діяльності громади полонених українців у Фрайштадті була позначена драматичними подіями, до яких призвело катастрофічне погіршення економічного стану Австро-Угорської імперії у зв'язку з вичерпанням всіх її матеріальних ресурсів і наближенням військової поразки у Першій світовій війні. Револьюційні події в Росії, ліквідація там самодержавного ладу та військові поразки російської армії на деякий час уповільнили деструктивні явища в імперії, але були не в стані дати «друге» життя вже неефективному в нових умовах імперському організму. Продовольчу кризу першими відчули на собі полонені зі складу протиборчих Австро-Угорщині армій, становище яких відчутно погіршилось. Брак продовольства вкрай негативно позначився і на становищі полонених українців з табору Фрайштадт (хоч він і посідав особливий статус), призвівши до суттєвого зменшення обсягів культурно-просвітньої роботи.

Разом з тим життя громади ускладнювали й гострі внутрішні протиріччя між

⁵⁰ До його складу входили: Федір Шевченко, Роман Домбчевський, Йосип Охримович, Харченко, Олекса Сімчук, Матвій Ступак, Іван Птиця, Іван Івченко, Андрій Кишка, Федоровський, Драченко, Авраменко, Немоловський (див.: ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 108. Арк. 2).

⁵¹ ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 14.

⁵² ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 109. Арк. 8.

⁵³ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 278-278зв.

⁵⁴ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 279.

⁵⁵ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 60, Арк. 278-278зв.

⁵⁶ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 282.

окремими членами таборових організацій, що зрештою призвело у кінці 1917 р. до тимчасового припинення роботи ГУР з пізнішим переобранням її складу. Щоправда, цей конфлікт було досить швидко врегульовано – практично без втручання СВУ, який власне і не мав на цей час якихось дієвих інструментів для цього. Подолання цієї останньої кризи засвідчило зрілість і відповідальність переважної більшості членів української таборової громади, які не спокусились на демагогічні гасла одного авантюриста та його послідовників.

Проголошення IV-го Універсалу позначилось найвищим патріотичним піднесенням таборян, які повірили у можливість свого швидкого повернення до України, якій були потрібні вояки-захисники та громадські працівники. В силу цього переважна більшість таборового активу зголосилася до складу «Сірожупанної» дивізії, формування якої відбулось у Володимирів-Волинському. Але відсутність будь-якої допомоги полоненим з боку УЦР, швидкоплинні політичні пертурбації, гальмування процесу репатріації – посягло в душах полонених глибоке розчарування.

Тим не менш попри всі труднощі та перешкоди українська культурно-освітня та національно-патріотична робота у таборі Фрайштадт не припинялась, завдяки чому табір залишався головною базою для формування згадуваної дивізії. Центром організованого українського життя став Ліквідаційний комітет, члени якого доклали всіх зусиль для його відновлення після виїзду з табору значної частини таборян. Останній мав можливість для надання матеріальної допомоги тим полоненим українцям, які брали діяльну участь у культурно-просвітній роботі або виїжджали на формування дивізії до Володимира-Волинського.

Виїзд більшості українських активістів з табору в складі поповнення згадуваної дивізії (лютий-березень 1918 р.) призвів до згортання обсягів роботи всіх таборових організацій та інституцій. І хоча табір й надалі продовжував слугувати базою для поповнення лав «сірожупанників», організоване українське життя у Фрайштадіт станом на середину літа 1918 р. вже майже себе не виявляло, і вже до кінця осені табір було ліквідовано. Найголовнішим здобутком діяльності СВУ в цьому таборі стали кардинальні незворотні зміни у свідомості полонених українців, які уможливили появу в таборі справжніх патріотів, готових зі зброєю в руках виступити на захист своєї батьківщини.

Додаток

Лист члена президії СВУ Андрія Жука до Головної української ради у таборі Фрайштадт (Австро-Угорщина) від 21 січня 1918 р.

До Хвальної
Головної Української Ради

у Фрайштадті

В часі непорозумінь, які недавно мали місце в таборовій організації та приневолити т[овариша] Домбчевського завісити (припинити – *І.С.*) діяльність Головної Української Ради в попереднім її складі, підносилося зі сторони деяких членів організації питання про правно-організаційне становище т[оваришів] Домбчевського і Охримовича та квестіонувалось (обговорювались – *І.С.*) права їх вмішуватися у внутрішнє життя таборових організацій, зосібна квестіонувалось право Veta, з якого скористав т. Домбчевський, завішуючи діяльність Ради і покидаючи на її місце осібну комісію.

З приводу сього маємо честь подати до відома Головної Української Ради що слідує:

Ведена тепер в таборі культурна праця розпочата заходами, коштами і на відвічальність (відповідальність – *І.С.*) Союзу визволення України. Утворені в процесі національно-освідомлюючої і організаційної роботи таборів українські організації полонених признали керуючу ролю з їх діяльності за Союзом визволення України і проводять її на політичній платформі Союзу.

Іменем Союзу визволення України проводив роботу в таборі «Просвітний Виділ», зложений з посторонніх учительських сил і допровадив діло до такого стану, що функції його можна було передати Централі таборових організацій – Головній Українській Раді.

Оставші (залишені – *І.С.*) в таборівій роботі члени колишнього «Просвітнього Виділу», т[овариші] Домбчевський і Охримович виконують далі ті чинности Просвітнього Виділу, які не може виконувати централа таборових організацій через її тюремне положення та які випливають з політичного і організаційного звязку таборової роботи з Союзом визволення України. Є отже т[овариші] Домбчевський і Охримович далі в характері мужів довіря Союзу, посередниками між Союзом і таборовими організаціями з одної сторони і з організаціями та таборовими властями з другої.

Отсе правно-організаційне положення т[оваришів] Домбчевського і Охримовича обовязує їх дбати про нормальний розвій таборової роботи та усувати всякі перешкоди внішні (зовнішні – *І.С.*) і внутрішні, які стають їй на дорозі. Отже мають т[овариші] Домбчевський і Охримович не тільки добровільно на себе взятий горожанський обовязок помогати організованам полоненим в їх самодіяльній праці над піднесенням свого культурного рівня і заступати інтереси сеї праці перед таборовими властями, а також мають право (підкреслено в тексті – *І.С.*) усувати всі ті перешкоди нормальної праці в таборі, які виникають внутрі таборових організацій, з вини тих організацій, чи одиниць та груп, що до них належать.

Здається такий випадок мав місце в таборівій організації, коли т[овариш] Домбчевський, як референт Союзу (вибраний самою організацією) хопився (був змушений вдатись – *І.С.*) крайного средства і застановив діяльність Головної Української Ради, та коли то зі сторони деяких організованих Товаришів полонених піднесено, чому то «чужі люди» та ще й «австріяки» себто т[овариші] Домбчевський і Охримович вмішуються у справи полонених! Коли такі заміти (звинування – *І.С.*) могли мати місце, то можна припускати, що поведення товаришів, що способні на подібні заміти дійсно було загрожуючим нормальному розвоєви (розвитку – *І.С.*) в таборових організаціях і репресивний крок т[овариша] Домбчевського був би оправданий.

Тепер непорозуміння залагоджені і всі організовані Товариші Полонені повинні не допускати їх повторення та нановного примінення (поновного застосування – *І.С.*) репресій. Треба всім памятати, що змога організованої роботи в таборі над піднесенням культурного рівня і національної свідомости полонених далася в наслідок важких заходів і великих жертв, і що свідоме чи несвідоме руйнування сього діла є великим національним злочином.

Просимо Хвальну Раду прийняти сї наші вияснення до відома і застосування.

З поважанням

За Союз визволення України

А. Жук [підпис власноруч]

ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 173. Арк. 29-31 (машинопис з власноручним підписом, 21 січня 1918 р.). Наводиться зі збереженням мови оригіналу.

REFERENCES

- Dubrivnyi, P.** (1968). Soiuz vyzvolennia Ukrainy v 1914-1918 rr. [The Union for the Liberation of Ukraine in 1914-1918]. *Naukovi zapysky Ukrainskoho tekhnichno-hospodarskoho instytutu*. Miunkhen, t. XV (XVII), 76-81 [in Ukrainian].
- Dubrivnyi, P.** (1979). Kulturno-prosvitnia robota v tabori Fraishtadt [Cultural and educational work in the Freistadt camp]. In *Soiuz Vyzvolennia Ukrainy (1914-18)*, (pp. 99-155). New York [in Ukrainian].
- Fellner, F.** (1989). Die Stadt in der Stadt. Das Kriegsgefangenenlager in Freistadt 1914-1918 *Oberösterreichische Heimatblätter*. Linz, Jahrgang 43. Heft 1, 3-32 [in German].
- Kryvosheieva, L.** (2009). *Natsionalno-prosvitnia diialnist Soiuzu vyzvolennia Ukrainy v taborakh viiskovopolonenykh ukrainsiv (1914-1918 rr.)* [National education activities of the Union of the Liberation of Ukraine in the prisons of Ukrainian prisoners of war (1914-1918)]. (Candidate's thesis). Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Malets, N.** (2015). Vykkladannia ukrainskoi movy ta literatury yak kulturno-prosvitnia robota v tabori Fraishtadt (sichen 1915 – traven 1918 rr.) [Teaching Ukrainian language and literature as a cultural and educational work in the Freistadt camp (January 1915 – May 1918)]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*, 20, 55-58 [in Ukrainian].
- Malets, N.** (2014). Literaturno-prosvitnytska diialnist soiuzu vyzvolennia Ukrainy u roky pershoi svitovoi viiny [Literary and educational activities of the Union for the Liberation of Ukraine during the First World War]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*, 19, 53-56 [in Ukrainian].
- Malets, O.** (2014). Kulturno-prosvitnytska diialnist Soiuzu vyzvolennia Ukrainy u roky Pershoi svitovoi viiny [Cultural and educational activities of the Union for the Liberation of Ukraine during the First World War]. In *Voienna istoriia Ukrainy. Halychyna ta Zakarpattia: naukovyi zbirnyk*. Uzhhorod, 161-163 [in Ukrainian].
- Moritz, V.** (2005). *Zwischen Nutzen und Bedrohung. Die russischen Kriegsgefangenen in Österreich 1914-1921*. Bonn [in German].
- Moritz, V.** (2014). The Treatment of Prisoners of War in Austria-Hungary 1914/1915: The Historiography of Prisoners of War in the Late Habsburg Empire. *1914: Austria-Hungary, the Origins, and the First Year of World War I. Contemporary Austrian Studies*, Vol. 23. New Orleans, Louisiana (USA), 233-246 [in English].
- Moritz, V.** (2016). *Kriegsgefangenschaft im Ersten Weltkrieg in Österreich-Ungarn: Themen und Fragestellungen als Ausgangspunkt neuer Forschungen Die Mittelmächte und der Erste Weltkrieg*. Wien, 292-300 [in German].
- Rappersberger, P.** (1988). *Das Kriegsgefangenenlager Freistadt 1914-1918*. Diplomarbeit Universität Wien [in German].
- Soiuz vyzvolennia Ukrainy, 1914-1918** (1979). Viden, New York [in Ukrainian].
- Sribniak, I.** (1999). *Poloneni ukrainsi v Avstro-Uhorshchyni ta Nimechchyni (1914-1920 rr.)* [Ukrainian prisoners of war in Austria-Hungary and Germany (1914-1920)]. Kyiv [in Ukrainian].
- Sribniak, I.** (2007). Ukrayinska hromada taboru Frayshtadt i derzhavotvorchi protsesy v Ukraini 1917-1918 rr. [Ukrainian Fraistadt Camp Community and State-Building Processes in Ukraine 1917-1918]. *Ukraina v revoliutsiynnykh protsesakh pershykh desiatylyt XX st.* Kyiv, 310-319 [in Ukrainian].
- Sribniak, I.** (1996). *Diialnist Soiuzu vyzvolennia Ukrainy sered polonenykh starshyn-ukrainsiv tsarskoi armii u taborakh Nimechchyni ta Avstro-Uhorshchyni (1915-1918 rr.)* [Activities of the Union for the Liberation of Ukraine among the Captive Ukrainian officers of the tsarist army in the camps of Germany and Austria-Hungary (1915-1918)]. Kyiv [in Ukrainian].
- Sribniak, I.** (2016). «Liudi s nerusskoi dushoi...»: reaktsiya polonenykh ukrainsiv ta yevreiv na vidvidny Aleksandroiu Romanovoiu taboru Fraishtadt na pochatku 1916 r. [«People with a non-Russian soul...»: the reaction of captive Ukrainians and Jews to the visit of Alexandra Romanov to the Freistadt camp in early 1916]. *Umanska starovyna*, II, 41-48 [in Ukrainian].
- Sribniak, I.** (2017). «Shcho vy nam pro knyzhky i nauku? Vy nam khliba vystaraytesya...» («ukrainska «propahanda» v tabori Fraishtadt, Avstro-Uhorshchyna u kintsi 1914 – na pochatku 1915 rr.) [«What do you think about books and science? You can make bread for us...» («Ukrainian propaganda» in the camp of Freistadt, Austria-Hungary at the end of 1914 – beginning of 1915)]. *Eminak*, 2 (18), Vol. 1, 39-44 [in Ukrainian].
- Sribniak, I.** (2019). «Holodna masa staie chym raz bilshe apatychnoiu, baiduzhoiu do vsoho...»: zhyttia ta povsiakdennia polonenykh voiakiv-ukrainsiv u tabori Fraishtadt, Avstro-Uhorshchyna (zyma-lito 1917 r.) [«The hungry mass becomes more and more apathetic, indifferent to everything...»: life and

- everyday life of captured Ukrainian soldiers in the camp Freistadt, Austria-Hungary (winter-summer 1917)]. *Eminak*, 4 (28), 56-70 [in Ukrainian].
- Sribniak, I. & Holosko, S.** (2018). Diiialnist Vydavnychoho tovarystva imeni Ivana Franka v tabori polonenykh ukrainsiv Fraishtadt (Avstro-Uhorshchyna) u 1915-1918 rr. [Activities of the Ivan Franko Publishing Society in the Freestadt (Austria-Hungary) Prisoner of War camp in 1915-1918]. *Istorychnyy merydian: naukovyi zbirnyk CHNU. Spetsialnist «Istoriia»*, 26-27, 203-219 [in Ukrainian].
- Sribniak, I. & Sribniak, M.** (2020). Kulturno-mystetskyi prostir polonenykh voiakiv-ukrainsiv u tabori Fraishtadt (Avstro-Uhorshchyna) u 1915-1918 rr. [Cultural and artistic space of captured Ukrainian soldiers in the Freistadt camp (Austria-Hungary) in 1915-1918]. In **Sribniak, I.** (Ed.). *Człowiek, etnos, naród w historii świata – procesy państwowotwórcze na obszarze europejskim (od starożytności po współczesność)*. Warszawa-Paryż, 258-270 [in Ukrainian].
- Sribniak, M.** (2015). Ukrainskyi teatr u tabori Fraishtadt (Avstro-Uhorshchyna) pid chas Pershoi svitovoi viiny [Ukrainian theater in the Freistadt camp (Austria-Hungary) during the First World War]. Proceedings of the Conference: «*Doslidzhennia molodykh uchenykh u konteksti rozvytku suchasnoi nauky*» (9 kvitnia 2015 r.). Kyiv, 294-300 [in Ukrainian].
- Sribniak, M.** (2015). Teatralne mystetstvo u taborovomu povsiakdenni polonenykh voiakiv-ukrainsiv v Avstro-Uhorshchyny u 1915-1917 rr. [Theatrical art in the everyday life of captured Ukrainian soldiers in Austria-Hungary in 1915-1917]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Istorychni nauky*, 29 (362), 89-95 [in Ukrainian].
- Sribniak, M.** (2016). Dramatyczne tovarystvo v tabori Fraishtadt (Avstro-Uhorshchyna): instytutsiinyi aspekt [Drama Society in the Freistadt Camp (Austria-Hungary): Institutional Aspect]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii «Istoriia»*, 2 (130), 85-91 [in Ukrainian].
- Sribniak, M.** (2016). Ukrainskyi teatr u taborovomu prostori (Fraishtadt, Avstro-Uhorshchyna) [Ukrainian theater in the camp space (Freistadt, Austria-Hungary)]. Abstracts of Papers: *Ukrainska diaspora: problemy doslidzhennia*. VIII Mizhnarodna naukova konferentsiia (27-28 veresnia 2016 r.). Ostroh, 285-286 [in Ukrainian].
- Sribniak, M.** (2017). «...Za dopomohoiu teatralnogo mystetstva vesty ukrainsku natsionalnu pratsiu»: do istorii teatru v tabori Fraishtadt (Avstro-Uhorshchyna) u 1916-1917 rr. [«...To lead the Ukrainian national work with the help of theatrical art»: to the history of the theater in the Freistadt camp (Austria-Hungary) in 1916-1917]. In *Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość*, (Vol. 1, pp. 61-65). Toruń-Kijów: Consortium scientifico-éducatif international Lucien Febvre [in Ukrainian].
- Sribnjak, I.** (2002). Ukrainische Gefangene in Lagern Österreich-Ungarns während des Ersten Weltkrieges. *Österreichisch-Ukrainische Rundschau*, 14 (43), 20-23 [in German].

Ihor Sribniak

(Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine)

e-mail: i.sribniak@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

The community of prisoners Ukrainians of the Freistadt camp (Austria-Hungary) at the final stage of its existence (end of 1917 – 1918)

The article reproduces some aspects of the life and everyday life of captured Ukrainian soldiers in the Freistadt camp (Austria-Hungary) at the final stage of its existence (end of 1917 – 1918). It is established that the last phase of the Ukrainian captive community in Freistadt was marked by dramatic events, which led to a catastrophic deterioration of the economic situation of the Austro-Hungarian Empire due to the depletion of all its material resources and the impending military defeat in the First World War.

Revolutionary events in Russia, the liquidation of the autocratic system there and the military defeats of the Russian army slowed down the destructive phenomena in the empire for some time, but were unable to give a «second» life to the already ineffective imperial organism in the new conditions. The food crisis was first felt by prisoners of war against the Austro-Hungarian warring armies, whose situation deteriorated markedly. The lack of food

also had a very negative effect on the situation of Ukrainian prisoners from the Freistadt camp (although it had a special status), leading to a significant reduction in cultural and educational work.

At the same time, the life of the community was complicated by sharp internal contradictions between individual members of the camp organizations, which eventually led at the end of 1917 to the temporary cessation of the work of the GUR with the subsequent re-election of its members. However, this conflict was resolved fairly quickly – almost without the intervention of the IED, which did not actually have any effective tools for this at the time. Overcoming this latest crisis has shown the maturity and responsibility of the vast majority of members of the Ukrainian camp community, who were not tempted by the demagogic slogans of one adventurer and his followers.

The proclamation of the Fourth Universal marked the highest patriotic uplift of the campers, who believed in the possibility of their speedy return to Ukraine, which needed soldiers-defenders and public workers. Due to this, the vast majority of the camp assets joined the «Sirozhupanna» division, which was formed in Volodymyr-Volynskiy. But the lack of any assistance to the prisoners from the UCR, the fleeting political perturbations, the slowing down of the repatriation process – sowed deep disappointment in the souls of the prisoners.

Nevertheless, despite all the difficulties and obstacles, the Ukrainian cultural, educational and national-patriotic work in the Freistadt camp did not stop, thanks to which the camp remained the main base for the formation of the mentioned division. The centre of organized Ukrainian life was the Liquidation Committee, whose members made every effort to restore it after the departure of a large part of the camp. The latter had the opportunity to provide material assistance to those captured Ukrainians who took an active part in cultural and educational work or went to form a division in Volodymyr-Volynskiy.

The departure of most Ukrainian activists from the camp as part of the replenishment of the mentioned division (February-March 1918) led to the curtailment of the work of all camp organizations and institutions. And although the camp continued to serve as a base for replenishing the ranks of the «gray-collar workers», the organized Ukrainian life in Freistadt, as of mid-summer 1918, almost did not manifest itself, and by the end of autumn the camp was liquidated. The main achievement of the IED in this camp was a radical irreversible change in the minds of Ukrainian prisoners, which made it possible for real patriots to appear in the camp, ready to defend their homeland with weapons in their hands.

Keywords: prisoners Ukrainian soldiers, camp, Ukrainian community, Freistadt, Austria-Hungary

СВІТЛИНИ

1. Одна з «вулиць» табору Фрайштадт
2. (ЦДАЗУ. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 47)

2. Таборове віче у Фрайштадті, б.д.
(ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 10)

3. Прохід 300 полонених вояків-українців у супроводі таборового оркестру на вокзал м. Фрайштадт для виїзду до Володимира-Волинського на доукомплектування «Сірожупанної» дивізії, 10 травня 1918 р.
(ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 30)

4. Полонені вояки-українці в очікуванні від'їзду до Володимира-Волинського для доукомплектування «Сірожупанної» дивізії, залізничний вокзал м. Фрайштадт, 10 травня 1918 р.
(ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 29)

5. Полонений українець Федір Іванович Шевченко – один з найдіяльніших організаторів українського життя в таборі Фрайштадт, б. д. (оригінальний надпис на звороті фотографії: «Редактор „Розваги” за роботою»).

(ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 389)

6. Дружній шарж на голову таборового Просвітнього відділу СВУ Романа Домбчевського та вигаданого таборянина Хвому Довбню, Фрайштадт, б.д., фрагмент малюнку олівцем. (ЦДАВО України. Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 12)